

MARIAZELL V TIŠTĚNÝCH MÉDIÍCH 18. A 19. STOLETÍ*

Markéta Holubová (Praha)

Mariazell in Printed Media of the 18th and 19th Centuries

Abstract: In the wide range of printed books on religious topics, a specific role was played by printed pilgrimage items, whose main aim was to increase the prestige and fame of pilgrimage sites and to strengthen the promotion of worshipped cults among believers. This was also the case of the pilgrimage site of Mariazell in Styria, Austria, where believers from virtually all parts of the Habsburg Monarchy, thus also pilgrims from the Czech lands, travelled in the 18th and 19th centuries. Especially broadside-ballad production and pilgrimage books significantly developed the tradition of religious pilgrimages. Pilgrimage songs, which were published in pilgrimage books intended for pilgrims heading to Mariazell, found a response in broadside-ballad production and in many cases also became part of the song repertoire of pilgrim cults in the Czech lands.

Keywords: pilgrimages – Mariazell – pilgrimage books – broadside ballads – pilgrimage songs

V široké škále tištěné knižní produkce s náboženskou tematikou zaujímaly specifickou roli poutní tisky, jejichž hlavním posláním bylo zvýšení prestiže a slávy poutních míst a posílení propagace uctívaných kultů mezi věřícími. V příspěvku se zaměříme na dvě tištěná média, a to na poutní knihy a kramářské tisky ve vztahu k poutnímu místu Mariazell, kam v průběhu 18. a 19. století putovali věřící prakticky ze všech zemí habsburské monarchie.

Počátky poutí jsou často zastřeny v pozdějších legendách, jako je tomu i v případě poutního místa Mariazell v rakouském Štýrsku.¹ Benediktinská cela tu byla podle pozdního podání postavena ve 12. století (první listinná zmínka až z roku 1243) a tradice dodnes uctívané pozdně románské plastiky trůnící Panny Marie s Ježíškem v klíně sahá do druhé poloviny 13. století. Dokonce vzniklo legendické spojení mariánského Sacro sancta Čech – Staré Boleslavi a Mariazell, a to prostřednictvím sv. Václava,² který se ve snu zjevil nemocnému moravskému markraběti Jindřichovi a přikázal mu, aby putoval do Mariazell. Právě markrabě Vladislav Jindřich (1198–1222) je považován za zakladatele rakouského poutního místa. Věhlas a slávu Mariazell zajistila vládnoucí dynastie Habsburků, jejíž příslušníci se stali jejími stálými donátory a podporovateli. Jako Magna Mater Austriae patřila mariazellská svatyně mezi vůbec nejnavštěvovanější poutní místa v habsburské monarchii.³

Individuální poutě z pozdně středověkých českých zemí do rakouského Mariazell ve Štýrsku registrujeme od přelomu 15. a 16. století prostřednictvím rukopisných nebo tištěných svědectví v tzv. knihách zázraků.⁴ Naproti tomu předložená mapa reflektuje geografický rádius kultu Panny Marie Mariazellské v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v období baroka. Na základě jedinečných archivních pramenů, kterými jsou soupisy procesí na Moravě a ve Slezsku z 60.–70. let 18. století,⁵ si můžeme učinit také bližší představu o konání zbožných procesí do přeshraničních poutních míst na prahu nástupu osvícenství. Podle tohoto soupisu se od května do září každoročně putovalo do mariazellské svatyně z více než čtyřiceti lokalit převážně z jihozápadní Moravy.

Popularitu mariazellského poutního místa mezi věřícími v českých zemích ve století následujícím výrazně přižívovala také pestrá škála tištěné poutní produkce (např. kramářské tisky, poutní knihy, devoční grafika, pohlednice aj.).

Poutní příručky

Literární tvorba spjatá s poutními místy a s poutěmi je velmi bohatá a žánrově různorodá. Vedle řádových kompendií a mariánských atlasů – geograficko-hagiografických přehledů uctívaných mariánských vyobrazení náležely k nejfre-

* Tato studie vychází za finanční podpory Grantové agentury České republiky, č. projektu GA 17-05373S.

¹ ROYT 1999, s. 186–189.

² PODLAHA 1928, s. 784–785.

³ CORETHOVÁ 2013.

⁴ BAHENSKÝ et al. 2014, s. 285.

⁵ Zemský archiv Opava, fond Královský úřad Opava, Consignatio processionum ex Decanatibus, Parchiis in Ducatu Silesio Ditionis Austriae existentibus annuae duci solitarum (1764–1781), kart. 649, i. č. 923; Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř, Consignatio Processionum ex Decanatibus, Parchiis in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum, kart. 2212, sign. C 9; Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř, Consignatio processionum ex Decanatibus, Parchiis in Ducatu Silesio Ditionis Austriae existentibus annuae duci solitarum, kart. 2212, sign. C 9.

Obr. 1. Devoční grafika zobrazující Madonu Mariazellskou vznášející se nad poutním místem. 18. století. Muzeum Jindřichohradecka, sign. So 844.

kventovanějším žánrům legendy, modlitby, písně i kázání. Velmi často byly poutní texty sdružovány do makrostruktury poutní knihy⁶ a spolu s praktickými návody, jak pouť pořádat a současně i duchovně prožít, byly svědectvím o konkrétní podobě religiozity v lidových vrstvách.

Poutní knihy představovaly univerzální příručky, duchovní průvodce, které byly vydávány již od dob baroka. Většina z nich prosazovala poměrně jednotnou strukturu zbožného putování, kdy se v jednotlivých fázích předepisovaly podobné texty s tematickými či afektivními akcenty. Převážně reflektovaly konkrétní poutní místa, zejména mariánská. Spisy vycházely dvojjazyčně (německy, česky), podle

národnosti poutníků navštěvujících poutní místo. Barokní knihy byly distribuovány také v latinské verzi a jejich hlavními odběrateli se stávali duchovní a vzdělanci. Nejstarší barokní poutní knihy začínaly dedikací a předmluvou, pokračovaly vyličením historie poutního místa, legendou o jeho založení, následovalo zdůvodnění či vysvětlení úcty k milostným nebo zázračným obrazům a sochám, včetně jejich popisu. Více než třetinu celého textu knih mnohdy zabíral výčet zázraků, chronologicky nebo typologicky seřazených. Na závěr byly podrobně zmiňovány dary, rozdělené do skupin podle charakteru, které díky štědrosti svých ctitelů poutní místo získalo. Většina tištěných poutních knih barokní doby obsahovala, pokud vůbec, maximálně jednu či několik písní, byť výjimky také existovaly, jako tomu bylo v případě poutních knih od jezuitských autorů Jana Dilata (1628–1689) či Bartoloměje Christelia (1624–1705).⁷ Teprve v průběhu 19. století se převážující textovou složkou v poutních knihách stávaly písně, litanie a modlitby.

Poutní knihy 19. století představovaly tištěné příručky, které byly určeny pro potřeby poutníků a strukturované podle cestovních pokynů na jednotlivé dny. Byly návodem k úspěšnému vykonání poutě a sloužily nejen běžným účastníkům zbožných průvodů, nýbrž především vedoucím poutí, již byli označováni jako předzpěváci, vůdci či celfótri. Jednalo se o osoby, na jejichž bedrech spočívala příprava, organizace i průběh celé poutě.⁸ Zajišťovali pokrytí finančních výdajů spojených s putováním (např. noclehy, stravování, zajištění hudebníků, ofěry aj.), dbali na pořádek v průvodu, dodržování časového rozvrhu a režimu dne, ale vedoucímu bylo také přisouzeno, aby zabezpečil ošetření možných zranění na cestě.

Jejich nejatraktivnějším úkolem však bylo předzpěvování písní a předříkávání modliteb v čele průvodů. Funkce celfótra byla prestižní, mnohdy se dědila po generace v jedné rodině a mohli ji vykonávat pouze muži. Vzhledem k tomu, že vedoucí poutí bývali dobrými zpěváky, spočíval na nich také výběr a sestavování repertoáru zpívaných písní během poutě. Často se podíleli autorsky či alespoň edičně na vydání kramářské poutní písně. V ojedinělých případech lze číst v impresu kramářského tisku například toto: „na žádost poutníků Maria-Cellenských obnovil a do tisku dal vůdce českých procesí a pobožností Vojtěch Konrád z Ingersdorfu na Vr. Berga“.⁹

Obliba zbožného putování z Čech, Moravy a Slezska do Mariazell směřovala v průběhu 18. a 19. století k vydávání poutních průvodců orientujících se na toto poutní místo. Většina mariazellských poutních knih nesla označení „Cesta“ a výhradně se jednalo o tisky vydávané v české jazykové mutaci. Výjimku představovalo pouze vůbec první vydání poutní knihy, které vyšlo roku 1749 u litomyšlského tiskaře Jana Kamenického pod názvem *Žízlivý Poutník Svato-Cellenský*.¹⁰ Dosud byla zjištěna další tři vydání, poslední s datací 1860.¹¹ Věhlas poutní knihy mezi mariazellskými poutníky by mohl stvrzovat dochovaný opis tisku, který

⁶ KVAPIL 2013, s. 157–169; KREJČOVÁ 2014, s. 148–177; MALURA 2017, s. 33–51.

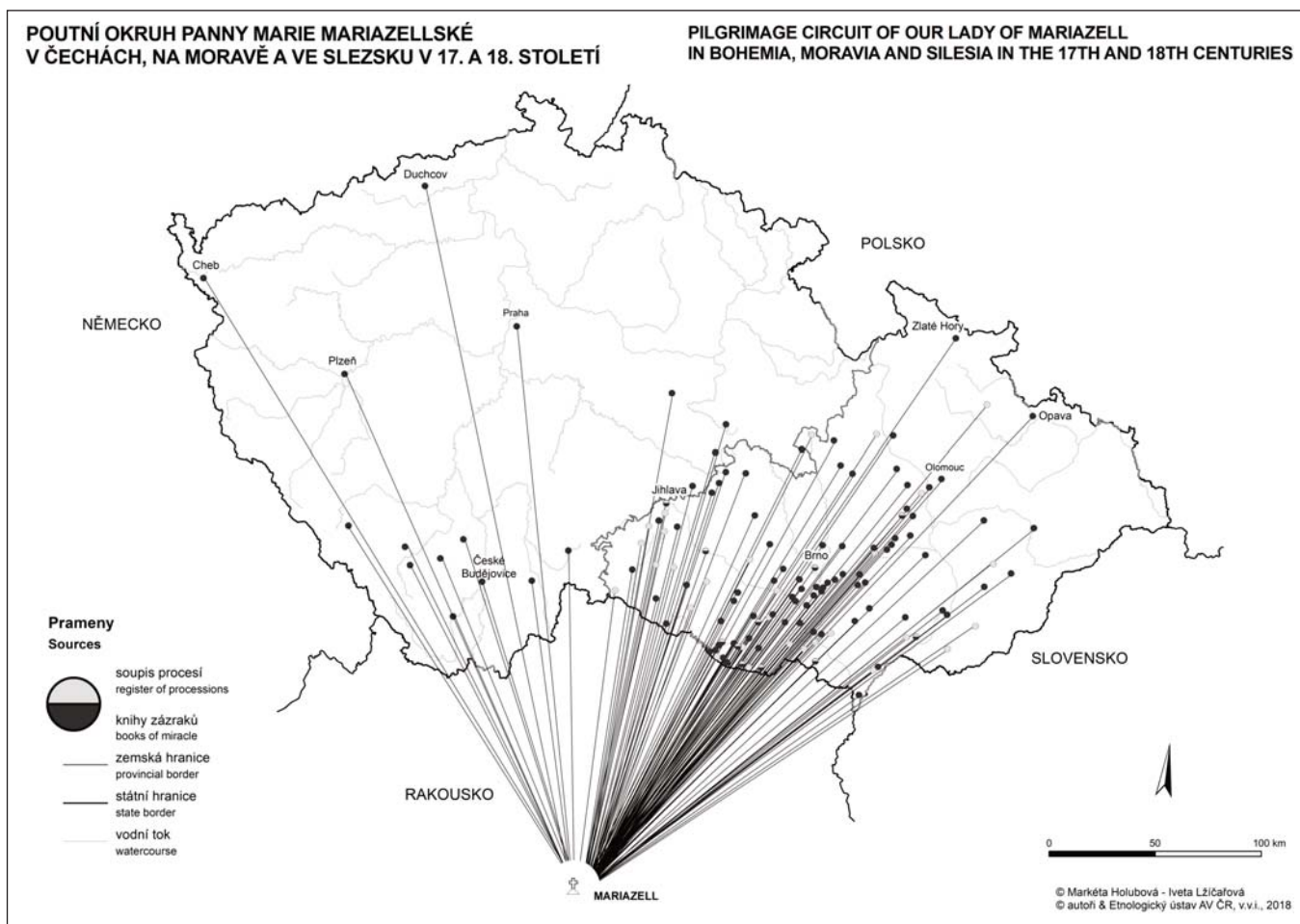
⁷ KVAPIL 2013, s. 162.

⁸ OCHRYMČUKOVÁ 1994, s. 126.

⁹ VROUČNÁ PÍSEŇ [s. a.].

¹⁰ ŽÍZLIVÝ POUTNÍK SVATO-CELLENSKÝ 1749: *Manuscriptorium – Digital Library of Written Cultural Heritage*. [online]. Národní knihovna České republiky. [cit. 23. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php#search>.

¹¹ *Česká národní bibliografie* [online]. Národní knihovna České republiky. [cit. 23. 2. 2018]. Dostupné z: <https://aleph.nkp.cz>; *Manuscriptorium – Digital Library of Written Cultural Heritage*. [online]. Národní knihovna České republiky. [cit. 23. 2. 2018]. Dostupné z: <http://manuscriptorium.com>.

Obr. 2. Mapa zobrazující poutní okruh Panny Marie Mariazelské v českých zemích v 17. a 18. století.

podle rukopisného přípisku pořídil roku 1802 František Šolc z Maršova pro Jana Šedka z Bukojce.¹² Další poutní kniha vyšla v téže tiskárně o dva roky později a zveřejněna byla pod názvem *Cesta Svato-Cellenská*.¹³ I v tomto případě se nám dochoval jeden její opis.¹⁴

Největší popularity si však získala poutní kniha nesoucí název *Radostná cesta*,¹⁵ jež jako duchovní průvodce provázela každodenní cestu poutníků z Ivančic do rakouských míst Mariazell, na Sonntagberg a do Taferl. Nejstarší výtisk spisu vyšel u brněnského tiskaře Františka Karla Seidlera s datací 1728 a do konce 18. století se samotné dílo dočkalo více než šestnácti vydání.¹⁶ V množství dochovaných výtisků poutní knihy se ale v případě 18. století jednalo o pozdější vydání, než uváděla vrocení na titulním listu, takže šlo spíše o patisky. To potvrzuje i ta skutečnost, že František Karel Seidler tiskl v Brně až v letech 1799–1808.¹⁷

V průběhu 19. století se poutní cesty vydávaly pod různými variantami názvů, s mírně se lišícím obsahem i rozsahem, zejména množství uváděných poutních písní se s každým dalším vydáním většinou rozšířilo. Naposledy vyšla mariazelská cesta v Brně roku 1893.¹⁸

Mariazelské poutní knihy byly kompilačními díly, na jejichž vzniku participovali v průběhu 19. století zejména kněží a vůdcové poutí. Pro ilustraci uvedeme alespoň dva příklady. *Velká radostná cesta*¹⁹ coby modlitební poutní kniha, která se objevila roku 1862 v nabídce jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny, byla dílem Karla Müllera, kaplana v Suchdole. Naproti tomu *Radostnou cestu Maria-Cellenskou* distribuovanou od roku 1864 v Olomouci sestavil podle údajů na titulní straně: „František Salenský Los, rolník z Loučan blíž Olomouce, vůdce Maria-Cellenských poutníků a první zakladatel modlení za poutníky Maria-Cellenské a spisovatel

¹² LINDA – STICH – FIDLEROVÁ – ŠULCKOVÁ et al. 2003, s. 571–572.

¹³ CESTA SVATO-CELLENSKÁ 1751: *Manuscriptorium – Digital Library of Written Cultural Heritage*. [online]. Národní knihovna České republiky. [cit. 23. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php#search>.

¹⁴ LINDA – STICH – FIDLEROVÁ – ŠULCKOVÁ et al. 2003, s. 760.

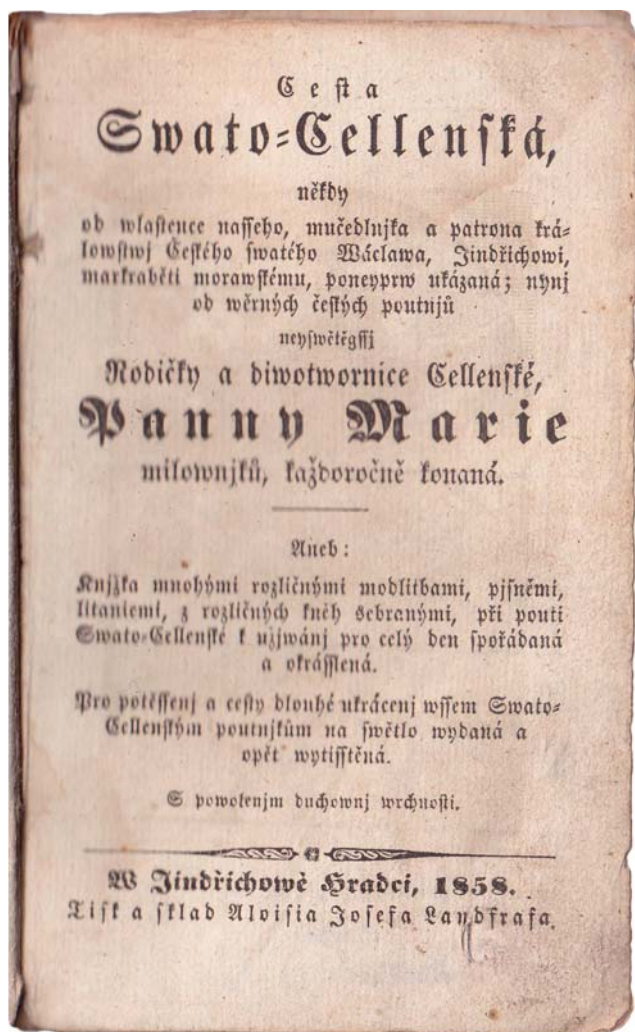
¹⁵ RADOSTNÁ CESTA 1728(?): *Manuscriptorium – Digital Library of Written Cultural Heritage*. [online] Národní knihovna České republiky. [cit. 23. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php#search>.

¹⁶ BOČKOVÁ 2009, s. 230, pozn. 594.

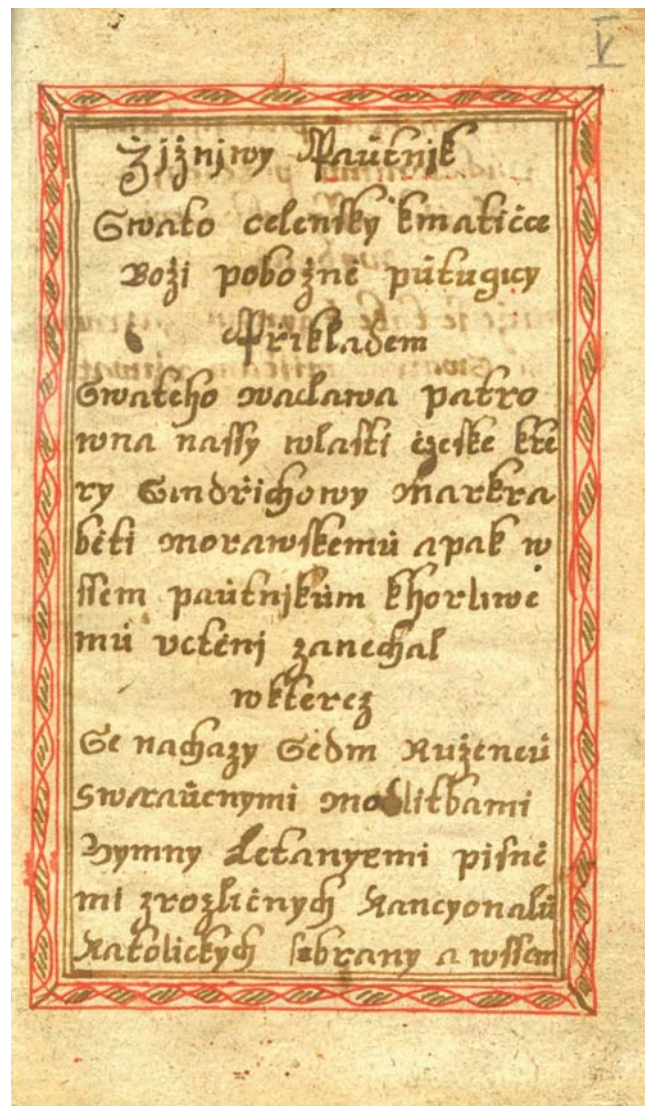
¹⁷ CHYBA 1966, s. 250.

¹⁸ MALÝ 2015, s. 6.

¹⁹ VELKÁ RADOSTNÁ CESTA 1862: *Manuscriptorium – Digital Library of Written Cultural Heritage*. [online]. Národní knihovna České republiky. [cit. 23. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php#search>.

Obr. 3. Tištěný titulní list poutní knihy *Cesta Svato=Cellenská*, která vyšla v Jindřichově Hradci roku 1858. Muzeum Jindřichohradecka, sign. JK 926.157.

Obr. 4. Rukopisný opis poutní knihy *Žiznjwý poutník Svato-Cellenský*, pořízený roku 1802 Františkem Šolcem z Maršova pro Jana Šedka. Muzeum Aloise Jiráka v Hronově, sign. B 157.

slawnosti pro Maria-Cellenské poutníky w chrámě páně Těšetickém".²⁰

Tematický obsah průvodců představoval detailní itinerář zbožného putování do Mariazell, rozvedený den po dni, který doprovázely pobožnosti, litanie, modlitební růžence a písně věnované Panně Marii, Ježíši Kristu, svatým ochráncům, ale i nejrůznějším úkonům (např. modlitby při mši svaté, písně při vítání nebo odchodu z poutního místa, aj.). Zejména písně, které byly zveřejněny v poutních knihách, našly ohlas v kramářské produkci a v nejednom případě se staly součástí písňového repertoáru poutních kultů v českých zemích. Koneckonců k této praxi nacházíme podněty přímo v poutních knihách. Například v *Cestě Svato-Cellenské* – z roku 1751 byl nabízen u písně o Panně Marii Mariazellské textový incipit *O, Maria, matko Boží* jako alternativa k Panně

Marii Křtinské, Panně Marii Taferlské, Panně Marii Tomské (Brno), Panně Marii Škapulířové²¹ a u vydání z roku 1858 přibyla ve výčtu ještě Panna Marie Svatohorská.²²

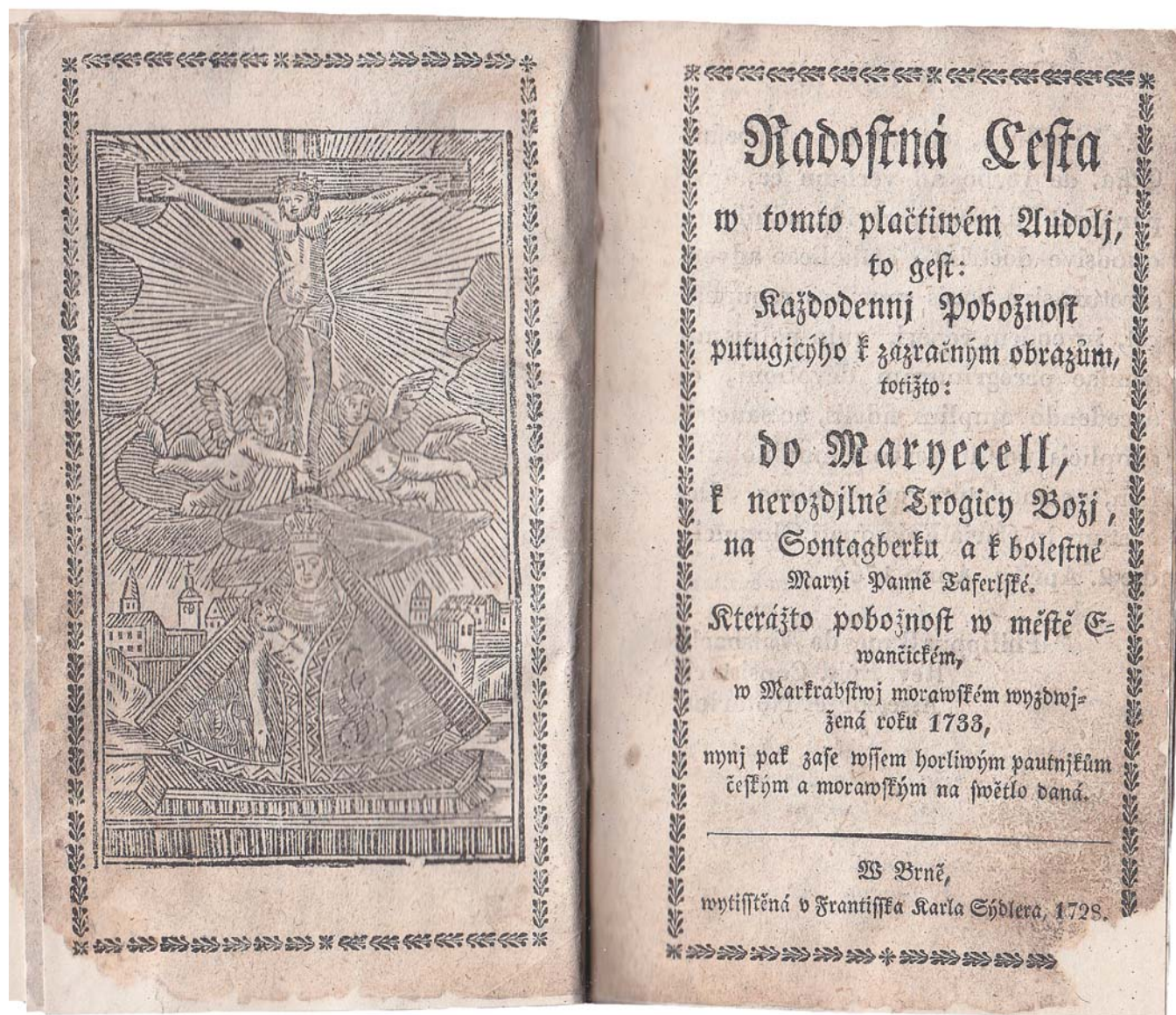
Důležitou roli v procesu sehrála i cyrilská reforma,²³ která měla za úkol především očištění duchovního zpěvu. Výsledkem byly nově vytvořené kancionály, které prošly přísnou církevní revizí. Nejen revize obsahu textů a zásahy do prozodie, ale i úpravy melodie duchovních písní se promítly v postupném úpadku původní kramářské produkce. Cyrilská reforma, zcela ve službách svých puristických zásad uznávající návrat ke gregoriánskému chorálu a původnímu staročeskému zpěvu, odmítla repertoár pocházející z kramářských tisků. Paradoxně však najdeme pozůstatky původních pout-

²⁰ KREJČOVÁ 2014, s. 148.

²¹ CESTA SVATO-CELLENSKÁ 1751, s. 247: *Manuscriptorium – Digital Library of Written Cultural Heritage*. [online]. Národní knihovna České republiky. [cit. 23. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php#search>.

²² CESTA SVATO-CELLENSKÁ 1858, s. 221: *Manuscriptorium – Digital Library of Written Cultural Heritage*. [online]. Národní knihovna České republiky. [cit. 23. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php#search>.

²³ SEHNAL 2001, s. 142–150.

Obr. 5. Titulní strana s frontispisem (zobrazení P. M. Kájovské) poutní knihy *Radostná cesta* ..., která vyšla v Brně roku 1728(?). Muzeum Jindřichohradecka, sign. S 441.

ních zpěvů v *Poutní knize* (1893)²⁴ bratří Korců, jež byla vydána v rámci cyrilské očisty. I když se zde sestavovatelé snažili ustálit okruh písní využívaných na poutích, neměli jinou možnost než využít již původní repertoár.

Na příkladu textového incipitu *Ach, mé milé potěšení* si názorně doložíme hymnologické transfery. Nejstarší datovaná tištěná verze písňového incipitu pochází z brněnské tiskařské dílny Františka Karla Seidlera, kde vyšla v poutní knize *Radostná cesta*, datované rokem 1728.²⁵ Vzhledem k tomu, že se jednalo o patisk, jak bylo výše prokázáno, je zřejmé, že se incipit písně v brněnské produkci mariazel-

lských poutních knih neobjevil dříve než po roce 1799. I charakter zápisu písně v poutní příručce nasvědčuje tomu, že se jednalo o opis kramářského tisku.

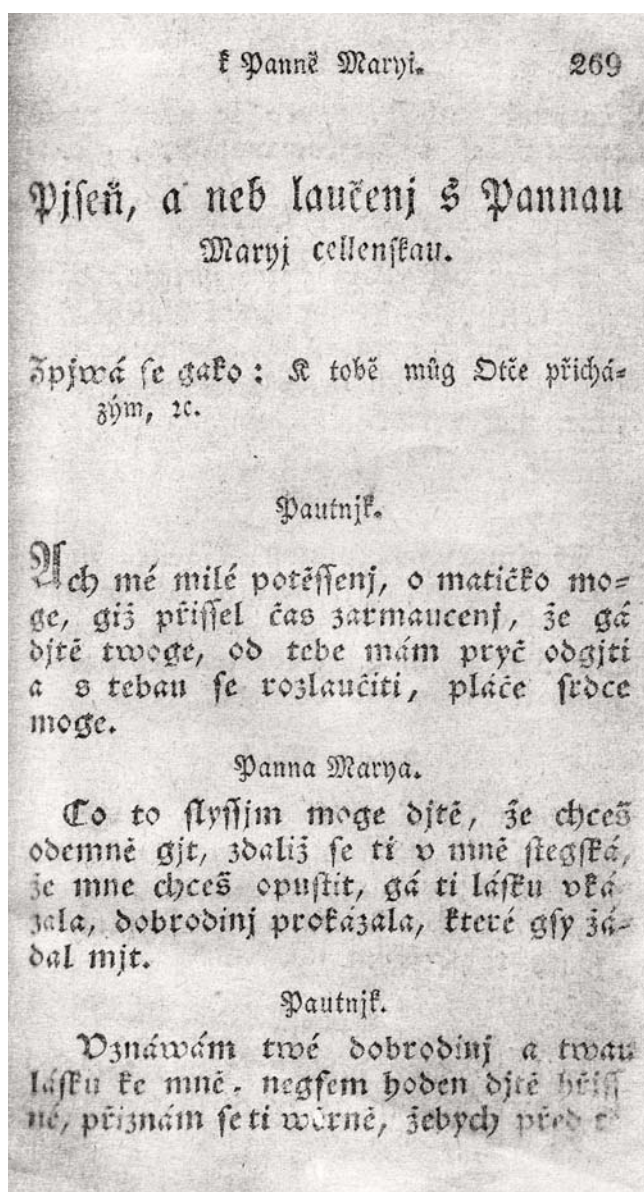
Druhým městem, kde se kumulovala distribuce starších vydání mariazelských poutních knih, byla Litomyšl. Ale i v tomto případě platí, že tisky nabízených radostných cest před rokem 1779 je nutné považovat za patisky.²⁶ Rozuzlení přinesla až poutní kniha *Cesta Mariánská*,²⁷ která byla určena pro potřeby poutníků, směřujících k nejrůznějším poutním místům. Píseň *Ach, mé milé potěšení* se objevila poprvé ve vydání z roku 1781, jež vzešlo z produkce jindřichohradecké Landfrasovy tiskařské

²⁴ KOREC – KOREC 1893.

²⁵ RADOSTNÁ CESTA 1728(?), s. 269: *Manuscriptorium – Digital Library of Written Cultural Heritage*. [online]. Národní knihovna České republiky. [cit. 23. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php#search>.

²⁶ Distribuci mariazelských poutních knih zajišťoval tiskař Václav Vojtěch Kamenický, který v Litomyšli působil v letech 1779–1822. Viz CHYBA 1966, s. 298.

²⁷ CESTA MARIÁNSKÁ 1781, s. 75: *Manuscriptorium – Digital Library of Written Cultural Heritage*. [online]. Národní knihovna České republiky. [cit. 23. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php#search>.

Obr. 6. Poutní píseň k Panně Marii Mariazellské s incipitem *Ach, mé milé potěšení* z *Radostné cesty*, která vyšla v Brně roku 1728(?). Muzeum Jindřichohradecka, sign. S 441.

dílky. Tištěnou notaci textového incipitu zaznamenáváme až o půl století později, a to roku 1862 v Müllerově vydání mari-azellské cesty.²⁸ Paradoxně píseň *Ach, mé milé potěšení* najdeme také v *Poutní knize* (1893)²⁹ bratří Korců.

Dosud nejstarší známé vydání textového incipitu *Ach, mé milé potěšení* ve formě kramářského tisku se objevilo v příbramské oficíně, datované rokem 1782 a pod názvem *Nábožná píseň k Panně Marii Svatohorské*.³⁰ Souběžně se svatohorskou produkcí byly distribuovány kramářské tisky, které se věnovaly obecně Panně Marii nebo Mariazellské

Obr. 7. Kramářský tisk s incipitem *Ach, mé milé potěšení* z první poloviny 19. století. Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., sign. KT XVII II 1-43 [7].

Obr. 8. Notace incipitu *Ach, mé milé potěšení* z roku 1862 podle záznamu v Müllerově mariazellské poutní knize.

Madoně, od druhé poloviny 19. století registrujeme poutní písně určené pro poutníky směřující do slovenského „Mariatálu“.³¹ V průběhu 19. století zajišťovala kramářskou produkci síť tiskáren působících v Příbrami, Litomyšli, Brně, Olomouci, Jihlavě, Praze a od druhé poloviny 19. století také ve slovenské Skalici.

²⁸ VELKÁ RADOSTNÁ CESTA 1862, s. 298: *Manuscriptorium – Digital Library of Written Cultural Heritage*. [online]. Národní knihovna České republiky. [cit. 23. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php#search>.

²⁹ KOREC – KOREC 1893, s. 607, má pouze 9 slok, úplně změněných. Celkový počet činní 12 slok.

³⁰ NÁBOŽNÁ PÍSEŇ K PANNĚ MARIÍ SVATOHORSKÉ 1782. Za poskytnutí informace děkuji Mgr. Matěji Měříčkovi z oddělení knižní kultury Knihovny Národního muzea v Praze.

³¹ Mariathal, tj. Marianka, slovenské poutní místo nedaleko Bratislavy.

Obr. 9. Notace incipitu *Ach, mé milé potěšení* z roku 1891 podle záznamu v Bartošově sbírce lidových písní.

Obr. 10. Notace incipitu *Ach, mé milé potěšení*, který v roce 1941 zapsal František Lýsek, zpíval František Košťál ze slezských Bartovic.

Oblibu této písně dokládají nejen zmíněná samostatná vydání, ale také její pozdější zařazení do významného edičního počínu na poli národopisu. V roce 1891, tedy bezmála o sto let později, kdy byla píseň *Ach, mé milé potěšení* poprvé uveřejněna, zařadil ji František Bartoš (1837–1906), významný moravský sběratel a národopisec, jako poutní píseň do své sbírky lidových písní.³² Právě zařazení písně do zpěvníku lidových písní lze pokládat za doklad o její oblibě mezi lidmi. Díky značnému počtu samostatných vydání ve formě cenově dostupných kramářských tisků se píseň dostala do povědomí širokých vrstev obyvatelstva a stala se populární.

Životnost a tradování poutní písně ve folklorním podání v polovině 20. století dosvědčují také etnomuzikologické vý-

zkumy z 30. až 50. let 20. století. Ve sbírkách brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., se dochoval notový záznam písně *Ach, mé milé potěšení*, který vzešel z terénního výzkumu prováděného v roce 1941 Františkem Lýskem ve slezské obci Bartovice (dnešní městská část Ostravy).³³

Jedním z vůbec posledních publikačních počínů, v němž figurovala píseň *Ach, mé milé potěšení*, bylo její zařazení do poutnického kancionálu *Salve Regina*, který vyšel roku 2015 v Brně.³⁴

Kramářské tisky

Poutní kramářské tisky získávaly pozornost věřících pomocí účinného spojení slova, vyobrazení a někdy i melodie, na kterou se příslušný text zpíval. Hlavním artiklem nákupu poutní kramářské produkce se zřetelem ke kultu Panny Marie Mariazellské byla primárně tištěná píseň, v podstatně menším zastoupení shledáváme modlitby. Mariazellská kramářská produkce byla distribuovaná v 18. a 19. století, ale ke vskutku masovému rozvoji a tržnímu šíření poutních kramářských tisků došlo mezi druhou polovinou 18. století a první polovinou 19. století. Od druhé poloviny 19. století následovala postupná stagnace tištěného média.³⁵

Formálně měly poutní kramářské tisky v podstatných znacích ustálenou podobu.³⁶ Titulní strana obsahovala název, ilustraci, impresum, odkaz na textový incipit nebo nápěv, popřípadě údaje o cenzuře. Některá z těchto stabilních součástí mohla být vynechána nebo přesunuta na jiné místo tisku. Vlastní text kramářského tisku se obvykle umísťoval na druhou, rubovou stranu titulního listu. Výjimečně začínal text na titulní straně, v tom případě bylo impresum na konci tisku či úplně chybělo, popřípadě textová část se nacházela až na straně třetí. Jeden tisk obvykle obsahoval jednu píseň, známé byly také případy spojení několika (nejčastěji dvou kratších) písní stejného žánru. Vedle písní registrujeme litanie, pobožnosti, samostatně tištěné modlitby, anebo doprovázející duchovní píseň. V 19. století přibyl také nový typ kramářského tisku, který se skládal ze dvou částí, a to z prozaického i písňového vyličení jedné události. Většina takových „popisů“ byla přejímána z německé kramářské produkce.³⁷

Názvy kramářských tisků byly tvořeny se záměrným stereotypem (např. *Nábožná píseň*, *Nová píseň*, *Pisničky*, *Pobožná píseň*) a snahou po expresivním vyjádření (např. *Horlivá modlitba*, *Chvalozpěv*, *Truchlivý příběh*). Obvykle

³² BARTOŠ 1891, s. 1095–1096, č. 1991.

³³ Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. – pobočka Brno, Archiv, František Lýsek, sign. A 509/2. Za laskavou pomoc s vyhledáváním děkuji kolegyni PhDr. Věře Frolcové, CSc.

³⁴ MALÝ 2015, s. 469–471, č. 801.

³⁵ KOTEK 1994, s. 46–68.

³⁶ KRAMÁŘSKÁ PÍSEŇ 2007, s. 427–430.

³⁷ SCHEYBAL 1990, s. 63.

13. Zvěte teby s Pánem Bohem -
moje děti upřímně, - já vás chci též na-
wštkiwiti - w té poslední hodině, - kdežto
dusse waffe - w tam posledním čase -
tam na věčnosti přijde - před soud Boží
přijde, - chci být patronka waffe.

14. Pochválen buď Ježíš Kristus -
posledně se loučíme, - pod tvou mateřskou
ochranu - wšickni se poroučíme - s tělem
tatě s duffi - náš Kriste Ježíši - wšecky
bratry nasse - i též věrně dusse - w ochra-
nu tvou dáváme.

15. Wale! wšickni, o Maria! - wale
wšickni dáváme - do pěti ran Krista Pá-
na - wšickni se zawiráme, - ach měj se
tu dobře - w té Cellenšské hoře, - ach měj
se tu dobře, - o Maticko moje, - Zdráwas
Maria!

A m e n .

Tuto písničku je zpěvníku wyňal a tiskem wydal
na žádost poutníků Maria-Cellenšských

Wojtěch Konrad,
zpěwát.

Liř. A. Landreas Syn w Jindř. Hradci.

MUSEUM JINDŘICHORADECKA
př.č. 103/2009
inv.č. K 6678

P í s e ň

†

Panně Marii Cellenšské.

1. Dobrý den, Maticko nasse, - dobrý
den ti winssujem, - za tvou mateřskou
ochranu - nastokrát ti děkujem. - Krásná a
spanilá - ty Maticko milá, - nastotřicetkrát a
milionkrát - buď pozdrawena.

2. Co pak čete, moje děti - zde ode
mne žádati, - že jste přišli k své Maticce -
dobrý den winssowati. - Přistupte jen ke
mně - žádejte ode mne - já wám chci spo-
moci - w soužení, nemoci, - jako Matka
upřímně.

Obr. 11. Kramářský tisk věnovaný Panně Marii Mariazellské. 19. století. Muzeum Jindřichohradecka, sign. K 6678.

se skládaly ze dvou částí – první stabilní a druhé, která se vázala k obsahu písně. Některé nadpisy přebíraly formulace ustálené staršími novinovými letáky. Šlo tedy o základní vzorec, tvořený ustáleným začátkem titulu, který se aktuálně doplňoval podle okolností. Stereotypní titul kramářského tisku se znaky reklamní upoutávky také předestíral, zda se jednalo o čerstvou, aktuální nabídku (např. *Dvě nové písně, Nejnovější píseň*), je-li pravdivě popisována skutečná událost (např. *Píseň pravdivá*), popřípadě naznačoval charakter písně (např. *horlivá, modlitební, nábožná, pobožná, poutní, prosební píseň* či *důvěrný zpěv*) nebo modlitby (např. *horlivá modlitba, loučení, přivítání, uctění, vinš, žádost*).

Kompozičně můžeme pozorovat určité základní schéma, které většina kramářských tisků splňovala, neboť prvotním cílem bylo vzbudit pozornost a zaujmout potencionálního čtenáře. Tomuto účelu sloužila formule na začátku kramářské písně, která v řadě skladeb měla formu přímého oslovení posluchačů (např. *Pozastavte se málo, Pozorujte křesťané*),

mohla však být i výzvou k modlitbě nebo k vykonání pouti (např. *Poklekni na kolena*). Zpravidla jejich distribuce probíhala na jarmarcích, poutích nebo při církevních slavnostech a samotný prodej býval prezentován jako divadlo jednoho herce s předzpěvováním a někdy i s tabulovou demonstrací.³⁸ Naproti tomu skladby, které postrádaly úvodní oslovovací apostrofu, se distribuovaly běžným podomním obchodem. Zcela na konci kramářského tisku se objevovalo mravní ponaučení, úlohou kterého bylo povzbudit křesťana ve víře, jako i krátká závěrečná modlitba, Otčenáš nebo pouze Amen.

Jednalo-li se o kramářskou píseň, její délka byla určena obvyklým rozsahem aršiku, nejčastěji kolem dvaceti slok tvořených třemi až pěti verši, anebo deseti více veršovanými strofami. Výjimkou nebyly ani písně, které obsahovaly více než šedesát slok. Recepti písně dokonale zajišťovala jednoduchá hudební složka.³⁹ Většina kramářských písní vlastní melodii připojenou neměla, neboť nototisk byl výrobně velmi náročný a pro lidové publikum i zcela nesrozumitelný.

³⁸ Tamtéž, s. 19–30.

³⁹ SLAVICKÝ 2008, s. 169–188; SEHNAL 2004, s. 91–96; KALISTA 2001, s. 71–124, 137–146, 220–223.

Obvykle první sloce předcházel pritištěný nápěvový pokyn, což byla i běžná praxe u kancionálů všech vyznání 16.–18. století.⁴⁰ Nápěv *zpívá se zvláštní notou* nebo *má svou notu* musel být publiku upřesněn předzpěvákem. Pokyn *zpívá se jako* byl konkretizován incipitem široce povědomé písně staršího data. Zněla-li nápěvová informace *zpívá se obecní notou*, volba byla individuální, avšak jen v rámci daného veršového schématu. Naopak formulace *má svou známou (povědomou) notu* umožňovala použít jakoukoliv melodii. Tato běžně užívaná praxe souvisela jednak s migrací nápěvů, ale také s podřazeností nápěvu slovesné stránce písně.

Významnou součástí titulní strany byla ilustrace, kterou vedle viněty nejčastěji zastupoval narativní obrázek.⁴¹ Do textu či na konec kramářského tisku se ilustrace zařazovaly sporadicky. Grafické vyobrazení na titulní straně kramářského tisku nemělo ani tak funkci ilustrativní, jako spíše reklamní, informativní nebo propagační. Obrázkový štoček pomáhal upoutat zájem kupujícího oklasifikovat si kramářský tisk podle svých zájmů a podle toho se také rozhodnout pro eventuální zakoupení. Současně zvyšoval atraktivitu poutního kramářského tisku a přispíval k jeho lepšímu odbytu. Jako tisky zakoupené na poutním místě plnily i funkci vizuální upomínky, suvenýru – daru z pouti.

Titulní štočky bývaly často schematické a naivní, pořizovaly se co možná nejjednodušším a úsporným způsobem z měkkého lipového dřeva, což silně limitovalo dekorativnost ilustrace. Dřevěné ilustrativní štočky pocházely z rukou jak profesionálních řezbářů, kteří pracovali jako zaměstnanci větších tiskáren, tak i vandrovních řezbářů forem a zručných samouků, již tvořili na zakázku pro drobnější provozy. Mnozí z nich byli pouze příležitostní tvůrci, k jakým patřili řezbáři perníkových forem nebo forem na potisk, zejména modrotiskových látek.⁴² Nelze vyloučit ani práce zručných truhlářů nebo typografů.⁴³ Vedle vlastní tvůrčí invence nacházeli výrobci dřevěných štočeků inspiraci a vzory nejen v dobových knižních ilustracích 17. a 18. století, nýbrž zejména v drobné devoční grafice. Dokonce registrujeme variační procesy ilustračního námětu od knižní mědirytinové předlohy přes kramářský dřevoryt až k řemeslné, zřejmě cechovní výtvarné tvorbě.⁴⁴

Z pohledu používané techniky se nejčastěji jednalo o dřevorezy,⁴⁵ naopak ojedinělé zastoupení měly mědirytiny, až v průběhu 19. století se uplatňovaly kvalitnější grafické techniky, jako byly dřevoryt, oceloryt, výjimečně litografie.⁴⁶ V závěru 19. století se v případě náboženské tematiky obrázku setkáváme dokonce i s grafickými reprodukčními technikami založenými na fotografických principech.

Po obsahové stránce lze rozlišit kramářské tisky na ty, které sloužily k propagaci a zvýšení prestiže mariazellského poutního kultu (např. písně o historii poutního místa, milostné soše, zázracích), tak i shledáváme jakési tištěné ná-

vody, které určovaly věřícím, jak si počínat během putování do Mariazell (např. písně nebo modlitby při pokloně, vítání, loučení, před oltářem aj.). U epických písní, z nichž některé měly lyrické prvky, lze vypožorovat, že se písně svou strukturou nebo námětem hlásily k svatohorskému poutnímu místu. Naproti tomu u lyrických písní byla lokalizace v drtivé většině případů pouze formální, libovolná, nijak nesouvisela s obsahem písně. Mariazellské kramářské písně můžeme v zásadě rozdělit na písně:

- **historické** – popisovaly původ, vznik poutního místa, často spojený s historickými událostmi (např. oslavy výročí založení), informovaly o zázracích, které byly spjaty s Pannou Marií Mariazellskou,
- **oslavné** – opěvovaly předmět kultu – Pannu Marii Mariazellskou,
- **prosebné** – popisovaly lidské trápení, neštěstí duchovní i tělesné, obsahovaly prosbu o pomoc (např. prosebné hymny, chvalozpěvy, modlitby nebo meditační skladby),
- **děkovné** – předkládaly příklady pomoci, která se lidem dostala prostřednictvím Panny Marie Mariazellské,
- **poutní** – zpívaly se během putování, po příchodu nebo při odchodu z Mariazell.

Panně Marii Mariazellské byla svěřována zástita církve, země nebo celého národa, obyvatel určitého města, členů společenství, ale také rodin. Vystupovala jako Matka Boží, zastánkyně – patronka jednotlivců, zejména poutníků, žen, matek i sirotků, ochránkyně před tureckým nebezpečím, ale též jako spravedlivá soudkyně, která blahem a ochranou odměňovala lidské ctnosti a trestala nespravedlnost. Obliba Mariazellské Madony spočívala také v tom, že konala zázraky. Prožívanou blízkost prosebníka (poutníka) s Pannou Marií Mariazellskou posilovaly mezi nimi probíhající dialogy.

Panna Marie jako nejvýznamnější žena křesťanského panteonu byla zosobněním lásky, pokory, poslušnosti a oddanosti Ježíši Kristu. Nepochybně tu působilo silné přesvědčení o Mariině empatii a porozumění pro každodenní starosti, pocity a potřeby žen i členů jejich rodin.

Prameny:

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. – pobočka Brno, Archiv, František Lýsek, sign. A 509/2.

Zemský archiv Opava, fond Královský úřad Opava, Consignatio processionum ex Decanatibus, Parchiis in Ducatu Silesio Ditionis Austriacae existentibus annuae duci solitarum (1764–1781), kart. 649, i. č. 923.

Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř, Consignatio processionum ex Decanatibus,

⁴⁰ MALURA 1999, s. 18–19.

⁴¹ BĚHALOVÁ 1996, s. 19–32; ŠEFČÁKOVÁ 1990, s. 109–132.

⁴² JEŘÁBEK 2000, s. 241.

⁴³ VOKOLEK 1966, s. 3.

⁴⁴ HOLUBOVÁ – SUCHOMELOVÁ 2014, s. 79, 116.

⁴⁵ KOVAČEVIČOVÁ 1974.

⁴⁶ DUŠA 1939–1940, s. 57–60; Týž 1938; LITOGRAFIE 1996.

Parchiis in Ducatu Silesio Ditionis Austriacae existentibus annuae duci solitarum, kart. 2212, sign. C 9.
Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř, Consignatio Processionum ex Decanatus, Parchiis in Marchionatus Moravia existentibus annuae Duci Solitarum, kart. 2212, sign. C 9.

Literatura:

BAHENSKÝ et al. 2014: BAHENSKÝ, František et al. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada. Lidová kultura*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2014.

BARTOŠ 1891: BARTOŠ, František. *Národní písně moravské v nově nasbírané*. Telč: Emil Šolc, 1891.

BĚHALOVÁ 1996: BĚHALOVÁ, Štěpánka. Analytická sonda do sbírky původních štoček a kramářských tisků Okresního muzea v Jindřichově Hradci. *Knihy a dějiny* 3, 1996, č. 1, s. 19–32.

BOČKOVÁ 2009: BOČKOVÁ, Hana. *Knihy nábožné a prosté. K nábožensky vzdělávací slovesné tvorbě doby baroka*. Brno: Matice moravská, 2009.

CORETHOVÁ 2013: CORETHOVÁ, Anna. *Pietas Austriaca. Fenomén rakouské barokní zbožnosti*. Olomouc: Centrum Aletti Velehrad–Roma, 2013.

DUŠA 1938: DUŠA, Ferdyš. *Lidový dřevoryt XVIII. a XIX. století*. Brno: Ant. Novotný, 1938.

DUŠA 1939–1940: DUŠA, Ferdyš. Štípské lidové dřevoryty. *Podřevnicko* 1, 1939–1940, s. 57–60.

HOLUBOVÁ – SUCHOMELOVÁ 2014: HOLUBOVÁ, Markéta – SUCHOMELOVÁ, Marcela. *Salve Regina. Mariánská úcta ve středních Čechách*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., ve spolupráci se Státním oblastním archivem v Praze, 2014.

CHYBA 1966: CHYBA, Karel. *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob až do roku 1860*. Praha: Památník národního písemnictví, 1966.

JEŘÁBEK 2000: JEŘÁBEK, Richard. Výtvarná kultura. In: JANČÁŘ, Josef et al. *Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. Sv. 10. Lidová kultura na Moravě*. Brno: Ústav lidové kultury ve Strážnici, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2000, s. 218–247.

KALISTA 2001: KALISTA, Zdeněk. *Česká barokní pout'. Žďár nad Sázavou. Cisterciána Sarensis*, 2001.

KOREC – KOREC 1893: KOREC, František – KOREC, Tomáš. *Poutní kniha*. Brno: Papežská tiskárna benediktinů rajhradských, 1893.

KOTEK 1994: KOTEK, Josef. *Dějiny české populární hudby a zpěvu (1) 19. a 20. století (do roku 1918)*. Praha: Academia, 1994.

KOVAČEVIČOVÁ 1974: KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. *Knížný dřevorez v ľudovej tradícii*. Bratislava: Tatran, 1974.

KRAMÁŘSKÁ PÍSEŇ 2007: Kramářská píseň. In: BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard (edd). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 1*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 427–430.

KREJČOVÁ 2014: KREJČOVÁ, Jana. Poutě z Moravy do Mariacel v Rakousku. Úcta k Panně Marii mariacelské na Moravě. *Vlastivědný věstník moravský* 63, 2014, č. 2, s. 148–177.

KVAPIL 2013: KVAPIL, Jan. Dilatova dilatace aneb Pojednání o šíři a dosahu hymnologického kontextu poutní knihy

MARIANISCHE KIRCHFART (1682) moravského jezuity Johanna Dilata. In: JORDÁNOVÁ, Hana – MAŇAS, Vladimír (edd.). *Jezuité a Brno. Sociální a kulturní interakce koleje a města (1578–1773)*. Brno: Statutární město Brno, Archiv města Brna, 2013, s. 157–169.

LINDA – STICH – FIDLEROVÁ – ŠULCKOVÁ et al. 2003: LINDA, Jan – STICH, Alexandr – FIDLEROVÁ, Alena – ŠULCKOVÁ, Martina et al. *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách. I/2. h–j*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2003.

LITOGRAFIE 1996: *Litografie, aneb Kamenopis. Počátky české litografie 1819–1850. K 200. výročí vynálezu litografie Aloisem Senefelderem. Katalog výstavy*. Praha: Umělecko-průmyslové muzeum, Národní galerie, 1996.

MALURA 1999: MALURA, Jan: Slaviček rajský Jana Josefa Božana a česká duchovní píseň vrcholného baroka. In: MALURA, Jan – KOSEK, Pavel (edd.). *Jan Josef Božan: Slaviček rajský*. Brno: Host, Ostravská univerzita, 1999, s. 5–43.

MALURA 2017: MALURA, Jan. Barokní poutní knihy a zbožná praxe širokých vrstev. *Český lid* 104, 2017, č. 1, s. 33–51. doi:http://dx.doi.org/10.21104/CL.2017.1.03.

MALÝ 2015: MALÝ, František. *Salve Regina. Poutnický kancionál pro poutě a laické pobožnosti*. Brno: Editio Salve Regina, 2015.

NÁBOŽNÁ PÍSEŇ K PANNĚ MARIÍ SVATOHORSKÉ 1782: *Nábožná Pjseň K Panně Maryi Swato=Horské. Wssem horliwým Pautnjčkům K Potessenj wydaná*. Příbram: [s. t.]. 1782.

OCHRYMČUKOVÁ 1994: OCHRYMČUKOVÁ, Irena. Společenské aspekty v procesí. In: TARCALOVÁ, Ludmila (ed.). *Slavnostní průvody*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, 1994, s. 125–132.

PODLAHA 1928: PODLAHA, Antonín. Sv. Václav – spoluzakladatel slávy mariazelské svatyně. *Časopis katolického duchovenstva* 69, 1928, č. 7, s. 784–785.

ROYT 1999: ROYT, Jan. *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 1999.

SEHNAL 2001: SEHNAL, Jiří. Chránová hudba od josefínské doby do cyrilské reformy. In: SEHNAL, Jiří – VY-SLOUŽIL, Jiří. *Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. Sv. 12. Dějiny hudby na Moravě*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2001, s. 142–150.

SEHNAL 2004: SEHNAL, Jiří. Od kramářské písně k písni duchovní. In: *Hudba v Olomouci. Historie a současnost. Sv. 2. In honorem Robert Smetana*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004, s. 91–96.

SCHEYBAL 1990: SCHEYBAL, Josef V. *Senzace pěti století kramářské písně*. Hradec Králové: Kruh, 1990.

SLAVICKÝ 2008: SLAVICKÝ, Tomáš. Kramářský tisk jako hymnografický pramen – několik poznámek k repertoáru mariánských poutních písní 19. století. In: HOLUBOVÁ, Markéta et al. *Obrazy ženy v kramářské produkci*. Praha: Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, v. v. i., 2008, s. 169–188.

ŠEFČÁKOVÁ 1990: ŠEFČÁKOVÁ, Eva. Drevené štočky Teslíkovej tlačiarne zo Skalice v Slovenskom národnom múzeu (Štruktúra zbierky). *Zborník Slovenského národného múzea* 64, História 30, 1990, s. 109–132.

VOKOLEK 1966: VOKOLEK, Vlastimil: *Lidové dřevoryty kramářských písní*. Kuks: Státní zámek a klášter, 1966.

VROUCNÁ PÍSEŇ [s. a.]: *Vroucná píseň k Panně Marii Cellenské*. Jindřichův Hradec: Tisk A. Landfrasa syna [s. a.]. Muzeum Jindřichohradecka, sign. K 2919.

Elektronické zdroje:

Česká národní bibliografie [online]. Národní knihovna České republiky. [cit. 23. 2. 2018]. Dostupné z: <https://aleph.nkp.cz>.

Manuscriptorium – Digital Library of Written Cultural Heritage. [online]. Národní knihovna České republiky. [cit. 23. 2. 2018]. Dostupné z: <http://manuscriptorium.com>.

PhDr. Markéta Holubová, Ph.D.
Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
Na Florenci 3, 110 00 Praha 1